

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1309427/1

בית הדין הרבני הגדול ירושלים

לפני כבוד הדיינים:

הרב אברהם שינדלר, הרב מימון נהרי, הרב ציון לודאילוז

המערערת: פלונית (ע"י ב"כ עו"ד אושרית נבון)

נגד

המשיבות: אלמוניות (ע"י ב"כ עו"ד יקותיאל בר אשר)

הנדון: קניין שאומד הדעת הוא שהיה בו תנאי; בטלותם של תנאי המגביל את החופש לצוות ושל הסתלקות מותנית

פסק דין

לפנינו ערעור על פסק דינו של בית הדין האזורי מתאריך ג' באדר התשפ"א (15.2.21) שלפיו ההסתלקות של הבנות (המשיבות בתיק הנוכחי) מעיזבון אביהן [אלמוני] ז"ל לטובת אימן (המערערת) – בטלה, וממילא גם צו הירושה שניתן ביום ג' בשבט התש"ף (29.1.20) בעניין העיזבון של המנוח מבוטל.

הנימוק שנתן בית הדין האזורי לביטול ההסתלקות הוא שההסתלקות של המשיבות לטובת אימן הייתה בהנחה חד-משמעית שבצוואה שתכתוב האם (אם שתכתוב) יהיו כל ילדיה זוכים בעיזבונה בחלקים שווים. ומאחר שהאם ערכה צוואה אחרת, הרי שההסתלקות הייתה מוטעית ודינה להיבטל.

המערערת עותרת לבטל את פסק הדין ולהשאיר את הסתלקות המשיבות על כנה.

עילות הערעור המרכזיות הן שתיים: האחת במישור העובדתי, והשנייה במישור המשפטי הלכתי:

במישור העובדתי טוענת המערערת ששגה בית הדין בשעה שקבע שההסתלקות של המשיבות הייתה לאחר שהאם הצהירה שבכוונתה לכתוב צוואה שבה יהיו כל ילדיה מוטבים במידה שווה. לטענת המערערת הדיבור על הצוואה היה לאחר ההסתלקות, בשעת ההסתלקות של הבנות לא דובר על כך, ולכן ההסתלקות הייתה מוחלטת ולא הייתה תלויה בצוואה לחלוקה שווה ולא בשום תנאי אחר.

בנוגע לעילת ערעור זו אמר בית הדין הנוכחי את דברו במספר רב של פסקים, שבהתאם לסעיף (ב) לתקנה קלה לתקנות הדיון בתי הדין הרבניים בישראל, התשנ"ג, **טענות כנגד קביעות עובדתיות של בית הדין האזורי יצדיקו את התערבותה של ערכאת הערעור רק כאשר מדובר בטענות הנראית לעין בקביעת העובדות, ובמה שהונח לפנינו לא מצאנו לא טענות הנראית לעין, ואף לא זו הסמויה מהעין.** בית הדין האזורי שנכח בדיון בקבלת ההסתלקות ובדיון לביטולה של ההסתלקות התרשם ישירות מהצדדים והגיע למסקנה חד-משמעית שהמשיבות הסתלקו מחלקם

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בעיזבון לטובת אימן רק בגלל ההבטחה ש'לאחר מאה ועשרים' של האם חלקן בעיזבון יוחזר אליהן (בדרך של צוואה או בדרך של ירושה רגילה).

הוכחה מובהקת להנחה זו ניתן לקבל מעיון בפרוטוקול הדיון שהתקיים ביום כ"ה בטבת התש"ף (22.1.20), הדיון שעסק בהוצאת צו ירושה לעיזבון האב:

בפרוטוקול נכתב כדלהלן: "הוא לא השאיר צוואה. רצינו לעשות צוואה בשביל הילדים, אבל אומרים 'מחר', 'עוד מעט', ולא יצא לפועל. הוא השאיר בית, יש גם אוטו וחסכוניות בבנק." משמעות הדבר שהצוואה של האב, שלא הספיקו לכותבה, נועדה לחלק את העיזבון בין הילדים בחלקים שווים. לאחר מכן באותו הדיון העבירו כל הילדים לאימם את חלקם בעיזבון, מתוך הנחה שבעתיד יהיו חלקיהם בעיזבון אימם – שווים.

ובכן, באשר לקביעה עובדתית זו לא מצאנו הצדקה להתערב, ובפרט שלפנינו לא מתנהל דיון של טענות ומענות והוכחות סביב עניין זה. (באשר להשלכה ההלכתית של קביעה עובדתית זו ראה להלן).

במישור ההלכתי משפטי טוענת המערערת שגנה בית הדין האזורי כשייחס משמעות הלכתית לכוונות הלב, שלא נאמרו במפורש לא בשעת ההסתלקות, לא לפני ואף לא לאחריה, בסמוך לה. רק לאחר חודשים מספר, כשנודע למשיבות על כוונת האם לערוך צוואה מחיים, עוררו את שאלת היותה של ההסתלקות מותנית, לטענתן. והואיל וכך, לטענת המערערת, אין שום משמעות לכוונת הלב של המשיבות בשעה שהסתלקו, שאם לא כן כל מסתלק יבוא ויטען לאחר זמן שהסתלקותו הייתה מלווה בכוונות כלשהן שיבטלו את תוקפה של ההסתלקות. ובעניין זה, אין לדיין אלא מה שנאמר מפורשות לפניו.

באשר לטענה זו לא נוכל לומר שאין בטענה זו ממש. הלוא **כלל נקוט בידינו ש'דברים שבלב אינם דברים'** (קידושין מט, ב; רמב"ם מכירה פרק יא הלכה ט; טור ושולחן ערוך חושן משפט סימן רז סעיף ד), ואם כן, **כיצד נוכל להתייחס למחשבות ליבן של המשיבות, אם לא נאמרו מפורשות בדיון בשעת ההסתלקות, וזו לא הותנתה בהן?** לפי זה, היה ראוי לקיים את ההסתלקות של המשיבות, כי דברים שהיו בליבן – אינם דברים.

אבל בנסיבות התיק שלפנינו, לדעתנו נראה שאין הדברים כן:

'דברים שבלב אינם דברים' כאשר גילוי הדעת לא היה בשעת הקניין (בנדוננו ה'הסתלקות'). אבל כאשר גילוי הדעת היה בשעת הקניין, אין זה 'דברים שבלב', והרי זה כאילו התנה בו מפורשות את הקניין, אף אם הדבר לא נאמר בלשון של ההתניה. בנסיבות התיק בית הדין האזורי קבע עובדתית שבשעת הסתלקותן של המשיבות, נאמר להן מפורשות, שאם האם תערוך צוואה היא תכלול בה את כל הילדים במידה שווה, והיה ברור ממהלך הדיון, שעל דעת כן הסתלקו הן מחלקן. בכהאי גוונא אין אלו 'דברים שבלב', והרי זה כאילו התנו מפורשות את ההסתלקות בקבלת חלקן 'לאחר מאה ועשרים'. עיין ראשונים ואחרונים בסוגיה בקידושין (שם) שכל שפירש בשעת המכר ממש שמכירתו היא מחמת סיבה, וזו – לבסוף לא התקיימה, המכירה בטלה.

ואומנם עיין פני יהושע (קידושין שם) על פי הרשב"א, שגם אם גילוי הדעת היה בסמוך לשעת הקניין – אין זה מועיל להוציאו מכלל דברים שבלב, כל שלא התנה מפורשות בשעת הקניין שהקניין מותנה באותם דברים.

ועוד יש להוסיף שלדעת חלק מהפוסקים כל תנאי – גם בממונות – צריך להיות במתכונת של 'תנאי בני גד ובני ראובן', שבכללה: תנאי כפול, שאם יתקיים התנאי – יחול הקניין, ואם לא – יתבטל, ואם לא נעשה באופן זה: התנאי בטל והקניין קיים. וכך נראה שפסק להלכה השולחן

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ערוך בחושן משפט (סימן רז סעיף א, וסימן רמא סעיף ט וסעיף יב), וכן כתב הטור (שם סימן רז). ואומנם כתב הטור (בסימן רמא) בשם הרשב"ם ו'קצת גאונים' שאין צריך לכל אלו אלא לתנאי גיטין וקידושין, וכן כתב הטור באבן העזר (סימן לח) בשם 'יש אומרים', אבל בשם רבנו תם והרמב"ם (בפרק ו מהלכות אישות הלכה יד ופרק ג מהלכות זכייה הלכה ח) והרא"ש כתב הטור שגם בתנאי ממונות צריך את משפטי התנאים.

והכתב המגיד משנה (בהלכות אישות שם) בטעם הסוברים שבממונות אין צריך את כל משפטי התנאים – אף על גב דעיקר תנאים דבני גד ובני ראובן היה בדבר שבממון – שמעיקר הדין לא קיימא לן כרבי מאיר, דבעינן תנאי כתנאי בני גד ובני ראובן. אלא שבגיטין וקידושין, שיש בהם איסור, חששו לכך להצריך משפטי התנאים, אבל בממונות לא חששו לכך.

והראב"ד (בהלכות זכייה שם) כתב:

טעם גדול יש לדבר, דאיך יתכן דזה מוכר קרקע או נותנו ואומר "איני נותן או מוכר אלא אם כן יעשה לי כך וכך", ונוציא אותו מידו ולא עשה מה שהתנה עליו? אבל גיטין וקידושין – אומדן דעת הוא: מכיון שנתן דעתו לגרש או לקדש אינו אלא כמפליג בדברים, וקירוב הדעת וריחוק הדעת – אין תנאי מועיל בו לרחק או לקרב אלא אם כן חזקו בכפילו ובכל הענינים שנתפרשו בו, כי כולם חזוק התנאי הם.

וסיים הראב"ד: "נחלת בני גד ובני ראובן לא היתה מוחזקת ביד ישראל, ואינו דומה לקרקע המוחזק לו לאדם מירושתו או ממקחו."

ונראה שהוקשה לראב"ד: הרי גם תנאי בני גד ובני ראובן היה בממונות, ואפילו הכי התנה עימם משה רבנו בכל דיני התנאים, ונראה דכוונת הראב"ד לתרץ דדווקא בדבר המוחזק לאדם אין מוציאין ממנו כשהתנה בתנאי זה, אבל מתנת הנחלה לבני גד ולבני ראובן לא הייתה מוחזקת לשאר השבטים, ואין זה הוצאה מרשותם. וכן נראה מדברי הלחם משנה (שם), עיין שם ובמשנה למלך (שם).

אבל מכל מקום לדעת חלק נכבד מהפוסקים גם בעסקאות ממוניות כל שלא היה תנאי כפול – המעשה קיים והתנאי בטל. ובנסיבות שלפנינו, לא נאמר על ידי המשיבות בשעת ההסתלקות, שאם לא תתקיים הצוואה כרצונן תתבטל ההסתלקות. ולפי זה, לכאורה, אין תוקפה של ההסתלקות תלויה בזכייתן בחלקן 'לאחר מאה ועשרים' של האם.

אולם, על אף האמור, יש שכתבו להלכה שכל מה שנאמר ש'דברים שבלב' 'אינם דברים' הוא דווקא במכירה, שהדבר תלוי גם בדעת הקונה, אבל בנתינת מתנה: גם דברים שבלב הוויין דברים, ויש לילך אחריהם, כל שהם ידועים לנו.

וטעמם הוא שכיוון שנתן חנם – אפילו "אומדן דעת כל דהו מבטל המעשה", ואנו אומרים שלא גמר בדעתו, ולכן אפילו בלי אומדנה המוכחת בטלה המתנה (ומטעם זה לכל הדעות לא צריך תנאי כפול). כך כתבו שלטי גבורים (כתובות פרק יא) בשם ריא"ז ותוספות רי"ד (קידושין שם), וכך הביא הרמ"א בשולחן ערוך (חושן משפט סימן רז סעיף ד) בשם 'יש אומרים'.

יש שכתבו עוד לחלק בין מכר למתנה מהטעם שבמתנה אומדים דעתו שלא יעזוב נפשו וייתן לאחרים, והרי "הענין מוכיח מתוכו" ואינו דברים שבלב, אלא "דברים שבפי כל העולם ובלבם". כך כתב בר"ן (קידושין שם), ועיין ריטב"א (שם ד"ה ודילמא), וראה להלן.

ההסתלקות המדוברת בענייננו היא לכאורה מתנה לכל דבר: המשיבות ויתרו על חלקן בעיזבון אביהם לטובת אימן. ולפי האמור יש להתחשב בכוונת הלב הברורה אף אם לא נאמרה מפורשות.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ועוד יתרה מזו: כאשר הדברים שבלב המקנה הם 'בלבו ובלב כל אדם', דהיינו: כל אדם במצב דומה מתכוון למה שהתכוון זה שלפנינו, דבריו שבלבו הם דברים ויש להתחשב בהם הלכתית ומשפטית. ההסתלקות של המשיבות מעיזבון האב ובפרט מחלקן בדירת המגורים, נועדה רק להשארת אימן של המשיבות בבית המגורים (שיכולה להיעשות גם בדרך משפטית אחרת), וברור לכול שלא הייתה כוונתן של המשיבות ליתן מתנה סתם לאימן, ושהיא תעשה בה כרצונה ותעביר אותה לאחרים מייד אחרי הוצאת צו הירושה על שמה. וכי למה יעשו זאת, אם כל מגמתן הייתה רק להשאיר את אימן להתגורר בבית עד אחרית ימיה? כל אדם, בנסיבות דומות, לא מתכוון להעניק מתנה חלוטה אלא מתנה שמטרתה היא להשאיר את האם בבית המגורים עד אחרית ימיה, הא ותו לא. ומאחר שכך, הדברים שהיו בליבן של המשיבות הם 'דברים שבלב כל אדם', ויש להתחשב בהם.

בלשון פסק הדין נשוא הערעור נכתב:

ל בית הדין ברור ששלוש הבנות הבינו מדברי האלמנה שעזיבונה יחולק בשווה בין הילדים. הסתלקותן מהעזיבון לטובתה הייתה על דעת כן. משום כך, כאשר האלמנה מתכננת חלוקה לא שוויונית, הסתלקותן בטלה.

על אף כל האמור, ראוי לציין את הבאות:

בית הדין האזורי ביטל את תוקפה של ההסתלקות של המשיבות רק בגלל התנאי הסמוי (לחלוקה שווה 'לאחר מאה ועשרים') שלא התקיים, ולדבריו אילו היה התנאי מתקיים הייתה ההסתלקות, לעת עתה, מתקיימת.

לדעתנו אין הדברים כן, ובכל אופן אין להסתלקות שכזו תוקף משפטי, וזאת משתי סיבות:

האחת היא שלפי זה המשמעות של התנאי הסמוי היא שהאם אינה חופשית לעשות בעזיבונה כל אשר תרצה, יש בזה הגבלה של החופש לצוות, וכל הגבלה שכזו בטלה מכוח סעיף 8(א) לחוק הירושה, התשכ"ה – 1965 [להלן: חוק הירושה], שלפיו: "הסכם בדבר ירושתו של אדם וויתור על ירושתו שנעשו בחייו של אותו אדם – בטלים."

כך עולה גם מסעיף 27(א) לחוק הירושה, שהחופש לצוות הוא מוחלט 'עד מאה ועשרים', וזו לשון הסעיף: "התחייבות לעשות צוואה, לשנותה או לבטלה או שלא לעשות אחת מאלה – אינה תופסת."

לכן, הבטחה שהמשמעות שלה היא הגבלת החופש של המערערת לצוות – בטל. ועוד שהמשמעות של התניה שכזו היא שההסתלקות תלויה ועומדת עד אחרית ימיה של האם, שיכולה להיות בעוד עשרות שנים, ואין זה מסתבר כלל וכלל.

והשנייה היא שככל שנקבל את המשמעות שההסתלקות הייתה מותנית בהבטחה, הרי שהיא בטלה מעצם היותה מותנית, ובהתאם להוראת סעיף 6(ד) לחוק הירושה שלפיה "הסתלקות על תנאי – בטלה". לפי זה, גם אם תערוך המערערת צוואה כפי שמבקשות המשיבות, לא יהיה בזה כדי לרפאות את הפגם המהותי בהסתלקות.

בשולי ההחלטה נעיר שאומנם צו הירושה המעניק לאם את הזכויות המלאות בדירה מבוטל, אבל האם – המערערת כמובן רשאית לדרוש את הזכות למגורים ב'מדור אלמנה ספציפי', מכוח תנאי הכתובה וכפי שהאריך אחד החתומים מטה בפסק דין אחר (באר שבע, תיק מס' 930676/1, פסק דין מיום ט"ו בשבט התשע"ד – 16.1.14), גם ללא ההסתלקות של היורשים על פי החוק. זכות שכזו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

תמנע את פירוק השיתוף עד אחרית ימי המערכת (עיין שם). אבל לצורך כך יש לנהל הליך שיפוטי שבסופו הכרעה שיפוטית שתקנה זכות שכזו לאלמנה.

בהתאם לכל האמור ולאור הקביעה העובדתית של בית הדין האזורי שהסתלקות הייתה מותנית בקבלת חלקים שווים 'לאחר מאה ועשרים', בית הדין דוחה את הערעור.

אכן ההסתלקות בטלה מכל הטעמים האמורים לעיל, וממילא צו הירושה שניתן בעקבותיה של ההסתלקות, מבוטל, וכפי שפסק בית הדין האזורי.

ראוי לציין בהבלטה יתרה, שכל הסתלקות שהיא מותנית מפורשות או שהתנאי שבה גלוי לעיני כול, היא בטלה ובין שיתקיים התנאי ובין לאו, וככל האמור. וראוי לבתי הדין להבהיר זאת לכל מי שמסתלק מזכות בעיזבון, שהסתלקותו אינה מותנית בדבר, ולנסח את שטרי ההסתלקות, באופן שיהיה ברור מהם שהסתלקות אינה מותנית, ושהיא הסתלקות חלוטה.

אומנם כל האמור הוא בהסתלקות שיש לה משמעות קניינית, דהיינו במי שיורש על פי דין תורה ומקנה את חלקו לאחר, אבל במי שאינו יורש על פי דין תורה הסתלקותו היא בעצם הסכמה שבית הדין ידון בעיזבון כדין תורה, הא ותו לא. בהתאם לזה יש לדון אם מי שאינו יורש על פי דין תורה, יכול להתנות את הסכמתו לסמכות בית הדין בתוצאה כלשהי. בנסיבות התיק, שיש בו בן שיורש את אביו על פי דין תורה, ולבנות אין חלק בעיזבון, הרי שהסמכת בית הדין היא אינה הקנייה של הבנות את מה שאין להן על פי דין אלא הסכמה לדון על פי דין תורה. ואכן בפרוטוקול הדיון שנערך ביום כ"ה בטבת התש"ף (22.1.20) נכתב רק לגבי הבן: "הבן [פלמוני] קיבל בקניין אגב סודר להעביר את חלקו בירושת אביו [אלמוני] לאימו [פלונית]". הווי אומר שאף שגם הבנות הצהירו על כוונה דומה, להעביר לאימן את זכותן, להצהרתן אין משמעות קניינית אלא הסכמה שבית הדין יוציא צו ירושה בהתאם להצהרתן.

בנסיבות אלו השאלה היא אם הסמכת בית הדין הייתה מותנית בתוצאה הרצויה למשיבות, ולא אם ההקנאה וההסתלקות שלהן לטובת אימן הייתה מותנית. ולדעתנו כל האמור לעיל נכון גם לגבי ההסמכה של בית הדין, שהתוצאה שלה היא בסופו של דבר בעלת משמעות קניינית, גם אם לא על פי ההלכה. ואין כאן מקום להאריך, ועוד חזון למועד.

פסק דין ומתן הוראות

אשר על כן, בהתאם לכל האמור בית הדין פוסק:

א. הערעור נדחה.

ב. בהתחשב בנסיבות המתוארות לעיל אין צו להוצאות ודמי הערבות שהופקדו על ידי המערכת יוחזרו לה, בהתאם לנהלים.

ג. בית הדין סוגר את התיק.

ד. פסק הדין מותר בפרסום לאחר השמטת פרטים מזהים.

ניתן ביום י"ז באב התשפ"א (26.7.2021).

הרב ציון לודאילוז

הרב מימון נהרי

הרב אברהם שינדלר

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה